

Christian Gedschold

Deutschen Zentralinstitut für Soziale Fragen, Berlin

RODZINA JAKO TEMAT W LITERATURZE SPECJALISTYCZNEJ POŚWIĘCONEJ PRACY SOCJALNEJ. UJĘCIE TEMATU NA ŁAMACH ARTYKUŁÓW W CZASOPISMACH W LATACH 1994 I 2014

Abstract

Family as an issue for academic journals of social work. Focus points in academic contributions between 1994 and 2014

The article provides an overview on focus points concerning family social work in academic journals between 1994 and 2014. On the basis of categorizations to the data base “SoLit” by the German central institute for social issues the shift of foci in social work sciences and adjoining fields of research are reconstructed.

Key words: social work, families, research, publications, literature documentation

Wprowadzenie

Nie istnieje jedno, ponadczasowe i uniwersalne pojęcie rodziny. Jej definicje podlegają ciągłym zmianom i są zawsze uzależnione od kontekstu. I tak, między innymi Sabine Wagenblaus w swojej opinii na temat publicznego systemu kształcenia i wychowania przytacza pięć perspektyw tworzenia pojęcia: prawną, polityczną, socjologiczną, psychologiczną i statystyczną (2006). Podobnie jak w przypadku różnych dziedzin zróżnicowane i częściowo z sobą sprzeczne są również badania naukowe, podejmujące różnorodną tematykę rodzinną, oraz ich wyniki. Różne ujęcie definicji jest wynikiem zmieniających się, społecznych uwarunkowań oraz odpowiadającego im, normatywnego umiejscowienia znaczenia rodziny.

Przypisywanie znaczenia pojęciom przebiega w określonym społecznym kontekście, którego zmiany warunkują przesunięcie zainteresowania z tematyki rodzinnej głównie na rzecz pracy socjalnej. Kwestie istotne obecnie, za kilka lat stracą na ważności. Formy rodziny, które jeszcze przed czterdziestu laty były nie do pomyślenia, a w przypadku związków tej samej płci podlegały karze, spotykają się obecnie z uznaniem i równouprawnieniem w stosunku do tradycyjnych form współżycia, chociażby w postaci zarejestrowanych związków partnerskich.

Badania naukowe dotyczące zarówno pracy socjalnej, jak i jej praktyka reagują na owe zmiany znaczenia, nie dziwi więc, że znajdują one odzwierciedlenie w publikowanych wynikach badań oraz raportach ewaluacyjnych dotyczących tematów rodzinnych.

Niniejszy artykuł analizuje publikacje z roku 1994 (od stycznia do grudnia) oraz 2014 (od stycznia do lipca) i przedstawia tematy rodzinne istotne w pracy socjalnej przed 20 laty oraz aspekty, które obecnie są w centrum jej zainteresowania.

Na podstawie porównania ujęcia tematów poprzez tytuły, spisy treści i hasła zrekonstruowano przypisywane im znaczenia i zachodzące w nich zmiany. Badaniem objęto wyłącznie artykuły w czasopismach specjalistycznych, ponieważ właśnie one, po pierwsze, najczęściej charakteryzują się silniejszym ukierunkowaniem na dany aspekt, po drugie, mają zwykle krótszy termin publikacji niż monografie czy prace zbiorowe i dlatego szybciej reagują na zachodzące zmiany i po trzecie, mogą pozyskać znacznie większą liczbę autorów, co potwierdza zasadność podejmowania określonych tematów.

Artykuły o tematyce rodzinnej w pracy socjalnej w czasopismach specjalistycznych

W trakcie rozwoju pracy socjalnej do samodzielnej profesji, będącej przedmiotem kształcenia akademickiego, wzrosła zarówno częstotliwość, jak i merytoryczna jakość fachowych publikacji. Przyznanie pracy socjalnej statusu transdyscyplinarnej nauki zawodu przez Konferencję Rektorów Szkół Wyższych w 2001 roku wpłynęło na wzrost liczby publikacji związanych z dyscypliną i profesją pracy socjalnej. Niemieckie Towarzystwo Pracy Socjalnej (DGSA) prowadzi regularnie aktualizowaną listę wszystkich opublikowanych prac swoich członków¹. Sama tylko liczba niemieckojęzycznych dzienników (drukowanych i on-line), które poruszają tematykę pracy socjalnej, obecnie wynosi ponad 50. Do tego dochodzi trudna do oszacowania liczba periodyków z dziedziny psychologii, socjologii, medycyny, kryminologii i polityki, które bezpośrednio lub pośrednio odnoszą się do pracy socjalnej. Teksty w czasopismach skierowanych do szerokiej publiczności, a także publikacje niespecjalistyczne nie zostały tutaj uwzględnione.

Mając na uwadze duże nasylenie badań z zakresu pracy socjalnej w Niemczech, Austrii i Szwajcarii i będącą ich następstwem mnogość dostępnych tekstów, można założyć, że każdy temat postrzegany jako istotny, każdy rozwój w praktyce pracy socjalnej oraz każdy przedmiot badania w dziedzinie pracy socjalnej znalazły swój wyraz w literaturze przedmiotu.

Z tego założenia wypływa teza niniejszego artykułu, że kształcenie społeczne, zawodowe i naukowe oraz znaczenie przypisywane tematyce rodzinnej w pracy socjalnej można pośrednio odtworzyć na podstawie analizy czasopism w porównywanych

---

¹ http://dgsainfo.de/fileadmin/dateiablage/download/Zeitschriften_Soziale_Arbeit_pub.pdf (dostęp: 20.10.2014).

okresach. Pośrednio, ponieważ sformułowanie tematów i pytań badawczych, badanie oraz opracowanie wyników pochłania dużo czasu². Nawet jeśli insynuowano, że publicystyka dotycząca pracy socjalnej podlega modzie, biorąc pod uwagę rozmiar społeczności badaczy, nie byłoby możliwe świadome lansowanie bądź marginalizowanie określonej tematyki. Opierając się na zamieszczanych tematach i ich kontekstualizacji w artykułach specjalistycznych w dziedzinie pracy socjalnej, można rzetelnie przeanalizować ich rozwój, stawiane im wymagania pod względem fachowym, jak i ich społeczne znaczenie.

Baza danych

Baza danych DZI SoLit Niemieckiego Centralnego Instytutu Zagadnień Socjalnych (DZI) z siedzibą w Berlinie dysponuje najobszerniejszą dokumentacją niemieckojęzycznej literatury w zakresie pracy socjalnej i powiązanych z nią dziedzin.

Od swojego powstania jako placówka informacyjna przy Niemieckim Towarzystwie Kultury Etycznej w 1893 roku DZI archiwizuje książki, artykuły czasopiśmiennicze i specjalistyczne publikacje, jak również teksty prawne, statystyki oraz instrukcje do swego czasu tak zwanej publicznej i prywatnej opieki społecznej (Wohlfahrtspflege) (Niemiecki Centralny Instytut Zagadnień Społecznych od 1993 roku). Równolegle do pracy sekcji „Literatury socjalnej” współpracownicy DZI sekcji Spenden-Siegel („Pieczęć darczyńcy”) oraz Spenderberatung („Doradztwa dla darczyńców”) gromadzą dane o organizacjach dobroczynnych zbierających darowizny oraz udzielają informacji na temat pozyskiwania środków. DZI Spenden-Siegel przyznawana jest organizacjom charytatywnym na wniosek i po weryfikacji odpowiednich dokumentów, cieszy się ponadto szerokim uznaniem społecznym, dając gwarancję wiarygodności certyfikowanej organizacji.

Obecnie sekcja „Literatura” obejmuje 160 czasopism z zakresu pracy socjalnej i pokrewnych dziedzin, które zostały włączone do bazy SoLit. Liczba czasopism podlega ciągłym zmianom, gdyż w dokumentacji są uwzględniane nowe dzienniki, a istniejące czasopisma znikają z rynku lub się łączą. Obecnie SoLit obejmuje około 205 000 wpisów, każdego roku dochodzi ich około 6000. W kartotekach zarchiwizowane jest kolejne 800 000 tekstów z okresu pomiędzy 1893 a 1980 rokiem. Elektroniczna baza danych uruchomiona została dość wcześnie, bo w 1978 roku (Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen 1993: 118). Rozwinął się system Thesaurus, który od tego czasu był udoskonalany zgodnie z rozwojem zarówno dyscyplinarnym, jak i społecznym. Własna systematyka wyszukiwania w do dzisiaj starannie prowadzonej kartotece była do czasu wprowadzenia Thesaurusa wprowadzie „celowa, lecz nie zawsze logicznie uzupełniana” (Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen 1993: 118).

² Spoglądając wstecz, można przykładowo stwierdzić, że teksty na temat zmian zachodzących w pracy socjalnej na skutek zjednoczenia Niemiec w 1990 r. zaczęły się ukazywać dopiero od 1992 r. i w latach następnych.

Metoda

By móc wypowiedzieć się o wspomnianej tematyce i jej zmianach, dokonano, po pierwsze, porównania tytułów i streszczeń artykułów z okresów badawczych oraz posortowano je według ich częstotliwości i powiązań. Po drugie, porównano zarówno pojęcia Thesaurusa, hasła, jak i przypisane im znaczenia. Nie uwzględniono protokołów zmian Thesaurusa, ponieważ odpowiadały one zmianom w rozumieniu potocznej semantyki w relatywnie krótkich ramach czasowych w przypadku obu doborów próby i można je prześledzić. Po trzecie, w konkluzji skonstatowano i omówiono tendencje w zakresie znaczenia społecznej instytucji rodziny.

Zrezygnowano z czysto statystycznego porównania rozkładu badanych pojęć. Artykuły zostały sprawdzone pod kątem ich istoty oraz przypisane do tematu nadrzędnego. I tak przykładowo wyszukiwanie hasła „polityka rodzinna” w SoLit w 2014 roku przyniosło 11 rezultatów. Zawierają się w tym wszystkie artykuły, w których występuje to pojęcie lub te, które na marginesie podejmują tę tematykę. Na przykład, ustawy o urlopie i zasiłku wychowawczym są rezultatem działań politycznych, artykuł na ten temat byłby jednak w sensie naszej interpretacji przyporządkowany do własnej rubryki lub nadrzędnej kategorii „świadczenia rodzinne”. W zestawieniu wzięto pod uwagę tylko te artykuły, które bezpośrednio odnoszą się do ogólnych tematów polityki rodzinnej, a były to w okresie badawczym cztery teksty.

Również wykluczone zostało czysto ilościowe porównanie, w wyniku ekstrapolacji liczb z roku 2014, ponieważ w odróżnieniu od dwunastu miesięcy roku 1994 obejmuje ona jedynie udokumentowane teksty z okresu siedmiu miesięcy od stycznia do lipca 2014. Różnica leży w 101 analizowanych tytułach z 1994 roku i 54 z 2014 roku. Zamierzeniem było raczej semantyczne porównanie wybranych tematów z obu badanych lat. Wybierano artykuły, które pozwoliłyby odpowiedzieć na pytanie: o czym pisali autorzy w 1994 roku, a o czym piszą w 2014? Które ówczesne tematy nie odgrywają obecnie już żadnej roli i czym zajmuje się nauka o pracy socjalnej współcześnie?

Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego artykułu zrezygnowano z przedstawienia objętych badaniem tekstów. W przypadkach, w których znaczenie w obu przedziałach czasowych występowało z tą samą intensywnością, teksty zostały poddane analizie według kryterium zgodności i różnic. Pominięte zostały artykuły, których punkt ciężkości wyraźnie odnosił się do aktualnych wydarzeń, powstał w wyniku zewnętrznej presji i swojej aktualności, ze względu na brak ich znaczenia dla rozwoju społecznego i badań w zakresie polityki socjalnej.

Tak jest w roku 1994 w przypadku uchwalenia Konwencji o Prawach Dziecka ONZ i ogłoszenia Europejskiego Roku Rodziny. Mimo to jednak czynniki zewnętrzne mogą determinować konieczność interwencji pracy socjalnej lub pociągać za sobą badania w zakresie pracy socjalnej. W badanym okresie było tak w przypadku rozszerzenia prawa do urlopu wychowawczego oraz wprowadzenia zasiłku wychowawczego.

Tematy

W Tabeli 1 przedstawiono liczbę wskazań 15 najczęstszych korelacji z hasłem „rodzina” w ciągu trzech minionych dekad. Przyporządkowanie jest tutaj z różnych względów nieprecyzyjne. Z jednej strony, natężenie publikacjami w czasopiśmie w dekadzie 1983–1993 było mniejsze niż w następnych okresach. Z drugiej strony, indeksowanie według słów kluczowych nie przebiegało według jednolitej metody, lecz częściowo odrębnie. Na podstawie ich hierarchii można jednak rozpoznać kilka tendencji.

Podczas gdy w latach 80. w centrum zainteresowania znajdowały się tematy społeczno-polityczne, zatem przedmiotem badań było znaczenie rodziny jako instytucji społecznej, w kolejnych dekadach punkt ciężkości przesunął się na podmioty tworzące rodzinę. Powyższe stwierdzenia potwierdza wysoka liczba skojarzeń z hasłem „dziecko”, która wynika z założenia o konstytuującym dla pojęcia rodziny znaczeniu dzieci.

Godna uwagi jest zmniejszająca się liczba skojarzeń pojęcia „kobieta” w związku z tematyką rodzinną. Można postawić pytanie, czy jest to kwestia tak daleko posuniętego równouprawnienia płci, że nie wymaga się wyjaśniania pozycji kobiety, czy też utraty jej dotychczasowej roli w funkcjonowaniu rodziny. Również spojrzenie na wszystkie wzmianki nie rozstrzyga tej kwestii, gdyż nie pojawiają się pojęcia „emancypacja” i „równouprawnienie”. Analogicznie systematycznie na znaczeniu traci pojęcie „stary człowiek”. Może to być symbolem coraz mniejszej roli starszych osób w życiu rodzinnym, mimo że ich udział w całkowitej liczbie ludności systematycznie wzrasta, a problematyka opieki cieszy się rosnącym zainteresowaniem.

Tabela 1. Częstotliwość skojarzeń hasłowych z pojęciem „rodzina” w bazie Solit

	1983–1993		1994–2003		2004–2014
201	dynamika grupy	387	dziecko	537	dziecko
146	dziecko	198	kobieta	300	rodzice
105	społeczeństwo	183	młodzież	265	opis przypadku
104	kobieta	171	rodzice	241	młodzież
92	zmiana społeczna	167	rola	201	rola
74	rodzice	165	społeczeństwo	191	edukacja
70	terapia rodzinna	137	warunki życia	167	pomoc młodzieży
68	młodzież	125	opis przypadku	164	badania naukowe
64	stosunek do dziecka	118	pomoc młodzieży	161	badanie empiryczne
58	warunki życia	107	stosunek do dziecka	160	kobieta
53	małżeństwo	101	bieda	159	prewencja
53	stary człowiek	101	działalność zarobkowa	158	stosunek do dziecka

	1983–1993		1994–2003		2004–2014
51	działalność zarobkowa	96	przemoc	156	warunki życia
46	stosunek do partnera	88	opieka	155	społeczeństwo
43	funkcja	85	metoda	154	doradztwo

Źródło: Opracowanie własne.

Częstość skojarzeń pozwala uzyskać pobieżną informację na temat badanych tematów i zmian ich znaczenia. Na dokładniejszy opis pozwala obserwacja skategoryzowanych deskryptorów w systematyce wyszukiwania SoLit. Deskryptory to hasła, których wybór nie jest dowolny, jako słowa kluczowe wchodzi w skład rastera dokumentacyjnego³. W trakcie redakcji tekstu sprawdza się, które deskryptory mogą zostać do niego przyporządkowane. Ta metoda gwarantuje względną porównywalność wpisów, ponieważ wszystkie teksty w jednym deskryptorze spełniają jego kryteria co najmniej w znaczącej części. W Tabeli 2 przedstawiono wybór przyporządkowanych w dokumentacji deskryptorów do tekstów o tematyce rodzinnej w latach 1994 i 2014 (do sierpnia).

Tabela 2. Liczba deskryptorów w latach 1994 i 2014 (do sierpnia) według kryterium częstotliwości

Deskryptor	Częstotliwość 1994	Częstotliwość 2014
Dziecko	33	14
Społeczeństwo	18	0
Zmiana społeczna	18	0
Polityka rodzinna	16	4
Kobieta	15	0
Rodzice	11	0
Warunki życia	11	1
Stosunek do dziecka	10	2
Małżeństwo	9	1
Młodzież	7	5
Zatrudnienie/działalność zarobkowa	7	4
Pomoc młodzieży	7	4
Dynamika grupy	6	0
Socjalizacja	6	0

³ Dla wyjaśnienia: pojęcie „praca” jako czynność zawodowa nie jest deskryptorem, ponieważ jest zbyt ogólne. Deskryptorami są natomiast pojęcia „zawód” i „zatrudnienie”.

Deskryptor	Częstotliwość 1994	Częstotliwość 2014
Zawód	6	5
Zgodność	0	5
Stosunek do partnera	3	2
Gospodyni domowa	3	0
Matka	3	0
Polityka socjalna	3	0
Stary człowiek	1	0
Samotnie wychowujący	1	1

Na pierwszy rzut oka wyraźna jest zmiana w zamieszczanych tematach i nawet jeśli uwzględnimy się dużo krótszy czas próby badawczej dla roku 2014 – wartości dla tego roku, by móc je porównać z rokiem 1994, musiałyby zostać podwyższone o współczynnik 1,5 – widoczna jest tendencja do współczesnej marginalizacji, a nawet zaniku badań i artykułów w specjalistycznych periodykach, koncentrujących się na tematyce rodzinnej w pracy socjalnej, w dziedzinach społeczno-politycznych, socjologicznych i zagadnień dotyczących określonych grup, które dominowały jeszcze przed 20 laty. Podczas głębszej analizy badanych tekstów zarysowuje się kolejna tendencja, która bezpośrednio wiąże się z pierwszą: stawiane pytania i problemy badawcze są indywidualizowane bądź różnicowane zarówno na poziomie klienta, jak również eksperta. I tak na przykład deskryptor „młodzież” w 2014 roku w połowie objętego badaniem materiału posiadał konotacje z pojęciami „pokrzywdzony”, „migracyjny” i „niepełnosprawny”.

Dyskusja

Wyniki badań pokrywają się z obserwacjami prowadzonymi zarówno na poziomie społecznym, jak również w pracy socjalnej i w poświęconych jej tematyce publikacjach. Stale utrzymujący się balast związany z wyzwaniem świata pracy i konsekwencjami bezrobocia implikuje zmiany w identyfikowaniu przyczyn problemów, z którymi boryka się rodzina. Nie są one już postrzegane jako warunkowane społecznie, lecz urastają do indywidualnej predyspozycji jednostki i jej zdolności bądź niezdolności do rozwiązywania problemów. W konsekwencji na znaczeniu tracą relacje konstytuujące instytucję rodziny, na rzecz zainteresowania jej członkami i jednostkowymi czynnikami wpływu.

Mając na uwadze historyczny rozwój i w konsekwencji zanik takich określeń jak np. „gospodyni domowa”, można wnioskować, że tematyka rodzinna jest rozproszona i zindywidualizowana. Motywy małżeństwa, rodziców, matki, czy dziecka pojawiają się w związku z pojedynczymi atrybutami przypisanymi znaczeniu rodziny, jednakże nie rodziny jako całości.

Tylko w powiązaniu z kwestią godzenia pracy i czasu wolnego rodzina jest jednym z uwzględnianych czynników. Badaniu podlega jej zdolność zaspokajania potrzeb związanych z realizacją w procesie kształcenia i pracy zawodowej, a także jej funkcja jako „bezpiecznej przystani”. Pomija się zatem funkcje stanowiące jej istotę. To „wyjałowienie” rodziny jako instytucji społecznej idzie w parze z zasygnalizowaną na początku fragmentaryzacją pojęcia i implikuje prawdopodobnie „stan osłabienia/zmęczenie” (Lutz 2010) rodziny. Należy zatem mówić nie tylko o przeciążeniu jednostkowej rodziny, ale instytucji jako takiej. W ten sposób można wyjaśnić m.in. pozostający na niskim poziomie wskaźnik urodzeń, który wynosi 1,4 dziecka na jedną kobietę, a przeciwstawia się mu chęć posiadania dwójki dzieci przez pary bezdzietne (Institut für Demoskopie Allensbach 2012). Ten rozdzwitek pozwala przypuszczać, że trend utraty znaczenia rodziny nie odpowiada życzeniu większości, lecz w dużo większym stopniu jest następstwem społecznych przeobrażeń, wywołanych przez procesy globalizacyjne, starzenie się społeczeństwa, podział rynku pracy na wysoko wykwalifikowanych i formalnie niewykształconych, kurczącą się klasę średnią oraz postęp technologiczny (Textor 2014: 134).

Nie jest odczuwalna tęsknota za drobnomieszczańskimi koncepcjami rodziny z lat 50., które faworyzowały ideał małej rodziny opartej na gruncie mieszczańskiego małżeństwa. Jednakże pragnieniem wielu, w szczególności młodzieży, wśród której przeważa w 90% pozytywny stosunek do rodziców (Shell 2011), jest posiadanie własnej rodziny, niezależnie od jej formy. Zatem jeśli zmiana profilu publikacji o tematyce rodzinnej będzie determinowała utratę jej znaczenia w sferze politycznej i tym samym w kontekście publicznego dobrobytu, będzie to sprzeczne z zaspokojeniem potrzeb wielu ludzi związanych ze wsparciem rodziny.

(z j. niemieckiego przełożyła Anna Paterek)

Bibliografia

- Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen (red.) (1993). *Von der Armenpflege zum Sozialstaat. 100 Jahre Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen im Dienste der praktischen Wohlfahrtsarbeit*. Berlin.
- Institut für Demoskopie Allensbach (2012). *Monitor Familienleben 2012*. Allensbach.
- Lutz R. (2010). *Erschöpfte Familien: Herausforderung für die Soziale Arbeit*. „Soziale Arbeit”, 6, 234–240.
- Shell (2010). *Presse-Mitteilung zur 16. Shell Jugend Studie: Jugend trotz der Finanz- und Wirtschaftskrise*. Hamburg und Berlin, 2.
- Textor M.R. (2014). *Zukunft von Familie und Kindheit*. „Kindschaftsrecht und Jugendhilfe”, 4, 134–138.
- Wagenblaus S. (2006). *Familien im Zentrum – Öffentliche Erziehung und Bildung zwischen Angebot und Nachfrage*. Gütersloh.